

УДК 657.6:005

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИНЕРГІЇ
ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО АУДИТУ****Назарова К.О., к.е.н.***Київський національний торговельно-економічний університет*

В статті досліджуються поняття ефективності та ефекту в аудиті, а також основні підходи та складності до їх визначення. Розкриваються особливості синергічного підходу до узагальнення результатів взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту. Робиться акцент на соціально-економічній складовій ефективності синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту. Важливо, що в євроінтеграційних прагненнях України зростає потреба володіти всебічною та об'єктивною інформацією про стан фінансово-господарської діяльності підприємства та його фінансову звітність. Така інформація формується в результаті синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту. Вихід підприємств на нові ринки, процеси злиття та поглинань вимагають всебічних та глибоких результатів і внутрішнього, і зовнішнього аудиту. При цьому взаємодія внутрішнього та зовнішнього аудиту повинна в результаті довести свою ефективність, виправданість та доцільність. Для власників підприємств та СЕО важливо отримати доведені результати того, що затрати на проведення і внутрішнього, і зовнішнього аудиту були окуплені, та, навіть більше, принесли додатковий, синергічний ефект. Важливо, що результати такого аудиту мають вагоме значення не лише для професійних користувачів інформації саме цього підприємства, а й для широкого кола інших, непрофесійних користувачів інформації. Найбільше в зазначених результатах зацікавлені реальні та потенційні інвестори, держава та власники підприємств, оскільки такі результати мають не лише економічний, але й соціальний ефект.

Ключові слова: аудит, внутрішній аудит, зовнішній аудит, синергія, ефект, економічний ефект, соціальний ефект, ефективність

UDC 657.6:005

**PROBLEMATIC QUESTIONS OF ASSESSING OF SYNERGY
EFFECTIVENESS OF INTERNAL AND EXTERNAL AUDIT****Nazarova K.O., PhD in Economics***Kyiv National University of Trade and Economics*

In the article the concept of efficiency and effect in the audit, the main approaches and complexity to their definition were investigated. Features of synergistic approach to summarizing the results of the interaction of internal and external audit were disclosed. Focus on the socio-economic component of efficiency of synergy of internal and external audit was made. It is important that the European aspirations of Ukraine have a growing need for comprehensive and objective information about financial and

economic activities and its financial statements. This information formed by the synergy of internal and external audit. Exit enterprises to new markets, mergers and acquisitions processes require comprehensive and deep results and internal and external audit. This interaction of internal and external audit should as a result prove its effectiveness, justification and appropriateness. For business owners and CEO it is important to get the results proving that the costs of both internal and external audits were purged, and even more brought additional, synergistic effect. It is important that the results of this audit are significant not only for the professional user of information of this enterprise, but also for a wide range of other, non-professional users of information. Most in these results are interested potential investors, the government and owners of businesses, as these results have not only economic, but also social impact.

Keywords: audit, internal audit, external audit, synergy effects, economic impact, social impact, effectiveness

Актуальність проблеми полягає в тому, що в процесі дослідження еволюції аудиту в напрямку соціальної відповідальності, очікувань замовників аудиту та широкого кола користувачів інформації від його результатів, потенціалу аудиту, який проявляється у можливостях взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту, все більшої уваги привертає до себе питання ефективності аудиту взагалі, та отримання синергічного ефекту зокрема. Оскільки синергія двох видів аудиту є доволі інноваційним напрямком в науці та практиці, потребує ґрунтовних досліджень саме питання оцінки ефективності синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту. Необхідно довести виправданість та економіко – соціальну доцільність такої взаємодії. Іншими словами, чи є віддача від взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту.

Аналіз останніх наукових досліджень. Беззаперечно авторитетним впливом на розвиток синергічного підходу в науці відрізняються оприлюднені дослідження таких видатних вчених, які започаткували, довели та визначили подальший розвиток синергетики: Г. Ніколіс [1], І. Пригожин [1,2], І. Стенгерс [2], Г. Хакен [1,2] та ін. Використовуючи результати згаданих досліджень, розкрили зміст, сутність, тенденції та очікування від взаємодії різних суб'єктів діяльності в сфері економіки В. Білоус [5], В. Дербенцев [6], О. Сердюк [6], В. Соловійов [6], О. Шарапов [6], О. Карпунін та О. Карпуніна [7,8], С. Кузнецова [9], О. Михайловська [10]; С. Мочерний [11, 12], І. Януль, Ю. Мороз, О. Іванюк [13], В. Тарасевич [14] та ін.

Досліджуючи загальноекономічні потреби, потенціал та прагнення отримати синергічний ефект, економічна наука та практика потребує розробок щодо синергічного підходу до узагальнення результатів взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту, такого результату, коли буде досягнений додатковий, синергічний ефект, тобто буде доведено, що синергія двох видів аудиту відповідає формату « $1 + 1 = 3$ », адже синергія («synergia») – це явище, при якому ціле більше за його складові [15]). Це означає, що сумарна дія двох видів аудиту є більшою, ніж арифметична сума дій кожного виду аудиту по окремоті.

Метою роботи є визначення проблемних питань оцінки ефективності синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту, а також розробка шляхів їх вирішення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для аудиторів узагальнення результатів внутрішнього та зовнішнього аудиту є, з одного боку, менш трудомісткою частиною роботи, порівняно з іншими етапами аудиторської перевірки, а з іншого – найбільш відповідальною, оскільки необхідно враховувати головну практичну проблему даної стадії аудиту – відповідальність (як етичну, так і юридичну). Іншими словами, якщо за результатами внутрішнього та зовнішнього аудиту підтверджена достовірність фінансової звітності, правильність ведення бухгалтерського обліку, відповідність системи внутрішнього контролю, низький рівень ризиків, а через деякий час суб'єкт господарювання стрімко погіршить свою фінансово-господарську діяльність чи збанкрутує, або ж інша ситуація – державними контролюючими органами будуть виявлені викривлення в обліку, ухилення від оподаткування, то в умовах євроінтеграції це може означати, що зазначена ситуація і діяльність суб'єкта господарювання можуть підпадати під ретельний судовий розгляд.

Відчутні зміни та трансформація, що відбуваються в міжнародному аудиті останнім часом, після відомих подій початку 2000-х років, доводять, що власникам компаній можна було уникнути таких конфліктів, або зменшити вірогідність введення в оману широкого кола користувачів інформації (в першу чергу, власників) за рахунок отримання аудиторських звітів відділу внутрішнього аудиту.

У синергічному підході принципово важливо, що відповідно до міжнародного досвіду відділ внутрішнього аудиту може бути підзвітний

власнику (власникам), Раді директорів або Аудиторському комітету. Якщо звіти відділу внутрішнього аудиту корелюються з результатами зовнішнього аудиту в частині підтвердження правильності та об'єктивності фінансової звітності, то власник отримує гарантію найвищого гатунку постійності (безперервності) діяльності суб'єкт господарювання в майбутньому.

За даними досліджень, спостерігається пряма залежність між наявністю (Служби внутрішнього аудиту, далі – СВА) та видами аудиторських висновків, дослідивши яку можна стверджувати, що ті вітчизняні суб'єкт господарювання, які мають у своєму складі СВА, отримали позитивний і умовно-позитивний висновок в більшому відсотковому відношенні, ніж ті, які такої служби не мають.

Аналіз чинної нормативної бази щодо узагальнення результатів зовнішнього аудиту вказує на невідповідність та значні протиріччя українського законодавства останній редакції Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі – МСА). Так, законом України «Про аудиторську діяльність» регламентовано складання за результатами аудиту аудиторського висновку [16], який, в свою чергу, визначається як офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора (аудиторської фірми), який складається у встановленому порядку за наслідками проведення аудиту і містить в собі висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності. Хоча у вітчизняній аудиторській практиці сформувалась тенденція висловлювати аудиторську думку саме в аудиторському висновку, необхідно зауважити, що вимоги МСА регламентують складання не висновку, а звіту, в якому повинна бути сформульована думка аудитора стосовно того, чи відповідає фінансова звітність суб'єкт господарювання в усіх суттєвих аспектах концептуальній основи фінансової звітності [17].

Досліджуючи нормативно-правове забезпечення узагальнення результатів аудиту, необхідно підкреслити, що специфікою вітчизняної практики є те, що окрім аудиторського висновку, чинним законодавством передбачено складання аудиторського звіту. Одночасне використання поняття «звіт» та «висновок» в різних як за змістом, так і

за призначенням та правовим статусом документів, є не лише проявом певної юридичної колізії, але й створює підґрунтя для подальших як юридичних, так і процедурних порушень в синергічному підході до результатів взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту, оскільки на зазначене протиріччя нашаровується ще й недосконалість регламентації застосування узагальнюючих документів внутрішнього аудиту. Крім того, поняття «звіт» зустрічається і як основний звітний документ аудиторської фірми не перед замовником аудиту, а перед регулятором: відповідно до вимоги регулятора аудиторська фірма (аудитор) надає форму звітності № 1-аудит (річна) «Звіт аудиторської фірми (аудитора) про надані аудиторські послуги».

Таким чином, спостерігається неспівпадіння в регламентації узагальнення результатів зовнішнього аудиту в вітчизняному законодавстві та в міжнародній практиці. Виходячи з того, що Україна намагається інтегруватись в міжнародну економіку, вітчизняним керманічам необхідно привести чинне українське законодавство у відповідність до міжнародних стандартів і внутрішнього, і зовнішнього аудиту. В першу чергу, це стосується аудиторської діяльності, як гаранта міжнародних фінансових потоків. Натомість, зазначені вище проблеми та неузгодження узагальнення та представлення результатів аудиту викликають недовіру потенційних українських партнерів до результатів аудиту.

Синергічний підхід до узагальнення результатів внутрішнього та зовнішнього аудиту є тим інноваційним підходом, який спрямований на підвищення ефективності аудиту як такого за рахунок зростання гарантій, наданих внутрішніми та зовнішніми аудиторами. Такий підхід спрямований на підсилення переваг внутрішнього та зовнішнього аудиту, мінімізацію їх ризиків та отримання ефекту, який неможливо отримати в результаті відокремленого застосування кожного із зазначених видів аудиту.

Синергічний підхід до взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту, а також виявлений в результаті цього потенціал спрямовані на те, щоб аудит став більш ефективним. Оскільки *ефективність* – це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату, до витрат, що забезпечили цей результат [12, Т. 1, С. 508], в умовах синергії

внутрішнього та зовнішнього аудиту нагальною проблемою постає необхідність визначити, скільки витрат суб'єкт господарювання поніс на проведення і внутрішнього, і зовнішнього аудиту, а також який ефект в наслідок цих витрат суб'єкт господарювання отримав. Оскільки розрахунок витрат на проведення обох видів аудиту з практичної точки зору не представляє собою жодної складності (здійснюється шляхом простого підрахунку), головним для оцінки результатів синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту стає показник, який безпосередньо, прямо, впливає на ефективність аудиту – ефект. *Ефект* представляє собою досягнутий результат у різних формах вияву - матеріальний, грошовий, соціальний та ін. [12, 13]:

$$E_{\phi} = \frac{\sum E}{B_{\text{ва}} + B_{\text{за}}}, \quad (1)$$

Де, E_{ϕ} – ефективність аудиту,

E – ефект від проведення аудиту,

$B_{\text{ва}}$ – витрати на проведення внутрішнього аудиту;

$B_{\text{за}}$ – витрати на проведення зовнішнього аудиту.

В свою чергу, ефект від проведення аудиту, з математичної точки зору, представляє собою простий алгебраїчний підрахунок всіх видів ефектів, які отримані в результаті синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту: економічного, соціального тощо. Надзвичайно неоднозначним при цьому є методика розрахунку саме соціального ефекту. Оскільки методика розрахунку сумарного ефекту передбачає приведення показників до єдиних одиниць виміру, то постає актуальне питання можливості та методу визначення соціального ефекту. Попри певні напрацювання в цьому напрямку на практиці соціальний ефект визначають спрощеним методом ранжування, констатуючи, наявність чи відсутність такого ефекту (або ж надання певному ефекту визначених балів, місця тощо).

Квінтесенцією взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту є можливість отримання додаткового, синергічного ефекту. Такий ефект проявляється збільшенням довіри інвесторів, поліпшенням котирування акцій публічної компанії на біржі, зменшенням ризиків господарювання, шахрайства менеджменту суб'єкта господарювання тощо. Але ефект може не проявитися, і тоді вже мова може вестись про антисинергічний

ефект, що можна оцінювати як негативний результат взаємодії двох видів аудиту. Такий ефект в науці досліджений недостатньо, а, відповідно, потребує більш глибоких досліджень.

Враховуючи, що ефективна синергія проявляються синергічним ефектом, необхідно підкреслити, що і сама синергія, і узагальнення її результатів, і в подальшому прийняття управлінських рішень здійснюються під впливом, у т.ч. і людського фактору, вплив якого на зазначені процес є відчутним. Крім того, науковий світ не випрацював єдину загальноприйнятую економічну систему, яка б була здатна розв'язати низку проблем, пов'язаних із зазначеними вище проблемами. Так, основоположник синергетики Г. Хакен, у своєму дослідженні синергетики як науки про взаємодію, зазначає, що існують критичні зауваження щодо застосування поняття «синергетичний ефект» в економіці [3, С. 187-188]. Це словосполучення, яке стало модним і яке можна зустріти навіть в проспектах, які випускають великі фірми. За цим ефектом розкривається ідея, яка стосується об'єднання фірм, включаючи покупку однією фірмою іншої. Вважається, що завдяки подібному об'єднанню взаємодія фірм посиляться, а це означає, що зросте ефективність нової фірми. Припустимо, що фірми, які об'єднались, починають спільними зусиллями випускати певні деталі, кількість продукції, яка випускається, збільшується, а саме виробництво стає раціональним. Але саме в цьому може знаходитись пастка: внаслідок об'єднання можуть виникати, наприклад, проблеми з комунікацією, які спричинять втрати в результаті внутрішніх конфліктів і навіть знизять ефективність. Тому питання про синергетичні ефекти виявляється, таким чином, зовсім непростим і потребує надзвичайно ретельного аналізу [13]. Зазначена аргументація підтверджує неоднозначність наукових думок з цього питання, а також вказує на необхідність приймати управлінські рішення лише після ґрунтовного вивчення результатів аудиту, які базуються на конкретних аналітичних розрахунках. Необхідно очікувати, що контрольні заходи, які не беруть до уваги особливості системи, можуть привести до значного хаотичного протікання процесів.

Зазначені вище аргументи доводять, що проблема визначення ефективності аудиту не досліджена в повній мірі та потребує удосконалення власної методології. При цьому, даючи змістовну характеристику двом узагальнюючим показникам аудиту, ефективності

та ефекту, зазначаючи із зв'язок особливості визначення, необхідно підкреслити, що поняття ефективності не є тотожним до таких узагальнюючих економічних категорій, як дієвість, результативність, економічність і т.п. Вони можуть бути критеріями оцінки ефективності, які повинні бути прописані у внутрішніх стандартах аудиту, внутрішньофірмових стандартах якості аудиту.

Ефективність синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту можна оцінювати з різних сторін: з одного боку, вона визначається рівнем якості проведення самого аудиту, а з іншого - кількісним ефектом від реалізації такого аудиту. В свою чергу, контроль якості аудиторських послуг в Україні відбувається у вигляді як внутрішнього, так і зовнішнього контролю. В першу чергу, комплаєнс-контролю. Так, Аудиторська палата України реалізує контроль якості аудиторських послуг через: затвердження стандартів і відповідних рекомендацій для аудиторів (аудиторських фірм); складання програми перевірки якості, погодженої членами організації; забезпечення професійної компетенції осіб, залучених до перевірок; освітні і дисциплінарні заходи тощо [18].

Впродовж останніх років Міжнародна федерація бухгалтерів вносила певні корективи до МСА щодо контролю якості аудиту. В першу чергу, мова йдеться про МСА 220 «Контроль якості аудиту фінансової звітності» [17], в якому відбулось уточнення деяких понять або введення додаткових, які використовуються при контролі якості аудиту, що, безперечно, сприяє підвищенню якості проведення аудиту та відповідальності за його достовірність. Зокрема, новим для МСА є введення нового поняття, «Відповідні етичні вимоги», яке, серед іншого, сприяє соціальній відповідальності аудиту як такого.

Відповідаючи власним принципам, взаємодія сприятиме отриманню синергічного ефекту; якщо ж принципи не будуть дотримуватись, ефект може бути антисинергічним. Крім того, ефективність синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту необхідно оцінювати з двох позицій:

- внутрішньої – тобто з позиції власників, CEO, управлінського персоналу;
- зовнішньої – з позиції інвестиційних компаній, постачальників, покупців та інших зацікавлених сторін.

Результати синергії повинні надавати узагальнену інформацію користувачам. При цьому якість отриманої інформації, яка в подальшому буде слугувати основою прийняття управлінських рішень, повинна відповідати тим витратам, які для цього понесені. Позитивним від впровадження синергії зовнішнього і внутрішнього аудиту є, скорочення витрат на проведення зовнішнього аудиту та скорочення термінів його проведення, наявність економічного та соціального ефекту зниження рівня аудиторського ризику.

При синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту зовнішній аудитор повинен оцінити, наскільки він може довіряти результат внутрішнього аудиту, яким саме та яким чином, відповідно до отриманих результатів, будуть коригуватися його подальші дії. В процесі оцінки роботи СВА для цілей зовнішнього аудиту відповідно до МСА 610 «Використання роботи внутрішніх аудиторів» вивчаються якісні характеристики СВА.

Напрямки оцінки ефективності СВА охоплюють 5 основних блоків:

1. Оцінка організаційного статусу СВА.
2. Оцінка компетентності внутрішнього аудитора.
3. Оцінка професійного рівня працівників.
4. Оцінка функціональних меж.
5. Оцінка рівня значущості.

Так, оцінка організаційного статусу СВА містить: оцінку місця СВА в системі управління суб'єктом господарювання, її можливість та здатність додержуватись об'єктивності й незалежності, наявність або відсутність інших (суміжних) обов'язків, наявність стримуючих і обмежуючих факторів, які можуть бути встановлені керівництвом суб'єкта господарювання або тими, кого наділено найвищими повноваженнями на СВА. На особливу увагу заслуговує оцінка СВА як суб'єкта надання послуг з урахуванням того, в якій формі здійснюється внутрішній аудит: централізований, децентралізований чи гібридний. Зокрема, останніми роками спостерігається тенденція до зростання замовлень суб'єктів господарювання до залучення сторонніх спеціалістів до проведення внутрішнього аудиту (на умовах косорсингу або аутсорсингу), що пов'язано значною мірою з нестачею або власних кадрових ресурсів, або ж із недостатньою їх кваліфікацією та досвідом.

Оцінка компетентності працівників СВА охоплює: вивчення наявності професійної освіти та навичок аудиторів; прийнята у суб'єкта господарювання і політика найма, врахування освіти і підвищення кваліфікації працівників СВА, рівень розуміння ними цілей, завдань, наявних та потенційних проблем тощо. Серед іншого, проведення такої оцінки може включати в себе і тестування по визначеній групі питань:

- наявність вищої економічної освіти за спеціалізацією «Облік і аудит» (та (або) за іншою спеціалізацією);
- наявність сертифікату з внутрішнього аудиту та (або) інших професійних сертифікатів;
- обізнаність у специфіці бізнесу (господарської діяльності) суб'єкта господарювання;
- обізнаність на діяльності структурних підрозділів суб'єкта господарювання та інформаційних потоків між ними;
- досвід роботи внутрішній аудитором;
- досвід роботи на інших посадах тощо.

Оцінка професійного рівня працівників СВА передбачає вивчення адекватного й оперативного планування, організації, контролю та документування роботи внутрішнього аудиту, наявність і зміст відповідних положень по внутрішньому аудиту, робочих програм і робочої документації.

Оцінюючи функціональні межі СВА в цілому та внутрішнього аудитора зокрема, необхідно враховувати зміст та обсяг роботи, які виконуються СВА. При цьому необхідно враховувати тенденцію до розширення зазначених меж відповідно до потреб бізнесу, які не є сталими. Зокрема, останнім часом спостерігається тенденція розширення функціональних меж СВА, оскільки класичне надання гарантій власнику, СЕО та менеджменту стосовно того, що суб'єкт господарювання не порушує чинне законодавство, цікавить зазначених користувачів інформації все менше. Натомість зростає потреба у консультаціях та підтримці по низці найрізноманітніших питань, серед яких особливе місце займає упередження ризиків, шахрайства менеджменту тощо.

Оцінка рівня значущості СВА в системі управління суб'єктом господарювання, а саме розгляд і прийняття до виконання керівництвом або тими, кого наділено найвищими повноваженнями, рекомендацій

підрозділу. Зазначений фактор впливу можна вважати результируючим, оскільки він передбачає можливість опосередкованого впливу на власника суб'єкта господарювання, СЕО та менеджмент. Якщо СВА не є значущою з певних причин (зокрема, з причини недостатньої довіри до її результатів тощо), то і ефективність внутрішнього аудиту буде низькою. Відповідно, є підстави відокремити ефективність внутрішнього аудиту при синергічному підході:

- ефективний внутрішній аудит;
- неефективний внутрішній аудит (доведений);
- неефективний внутрішній аудит (недоведений, з певних, у т.ч. й суб'єктивних причин).

Висновки. Отже, здійснюючи оцінку ефективності синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту, необхідно враховувати, що ефективність є результативним показником, який тлумачиться як здатність синергії приносити додатковий (синергічний) ефект, і визначається як відношення згаданого ефекту до витрат, які забезпечили конкретний результат. Тобто синергічний ефект повинен перекрыти витрати на організацію самої синергії внутрішнього та зовнішнього аудиту. Оскільки синергія передбачає підсилення позитивних рис її складових у суб'єкта господарювання виникає потреба застосувати такі підходи в напрямку зростання ефективності аудиту, коли акценти переносяться на розширення повноважень, можливостей та впливу СВА на результати діяльності суб'єкта господарювання, з урахуванням його стратегії розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пригожин И., Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации. — М.: Мир, 1979. — 512 с.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. М.: Прогресс, 1986.- 432 с.
3. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика : учение о взаимодействии. / Г. Хакен. – Москва – Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2003. – 320 с.
4. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. М.: Мир, 1985.- 424 с.
5. Білоус В.С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності : навч. посіб. / В.С. Білоус. – К.: КНЕУ, 2007. – 376 с.

6. Дербенцев В.Д., Сердюк О.А., Соловійов В.М., Шарапов О.Д. Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем. Монографія. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.
7. Карпунин А.Ю., Карпунина Е.В. Прогнозирование риска банкротства в современных условиях / Монография. М.: Изд-во «Ваш полиграфический партнёр», 2015. - 320 с.
8. Карпунин А.Ю., Карпунина Е.В. Синергетический подход к построению модели прогнозирования риска банкротства сельскохозяйственных организаций // Экономика и предпринимательство. – 2013. № 3. – С. 240-245.
9. Кузнецова С.А. Синергія облікової інформації в управлінні діяльністю суб'єктів господарювання : автореф. ... докт. екон. наук С.А. Кузнецова. – К., 2009. – 40 с.
10. Михайловська О. В. Синергетична парадигма розвитку світової економіки [монографія] / О. В. Михайловська. – Чернівці : Місто, 2012. – 400 с.
11. Мочерний С. Синергетичний підхід в економічному дослідженні // Економіка України.–2001.–№5. – С. 44-51.
12. Економічна енциклопедія. / за ред. Мочерного С.В. – К.: Академія, 2001.
13. Синергетика: методологія ефектів / І.Є. Януль, Ю.Ю. Мороз, О.В. Іванюк [та ін.]; наук. ред. Є.І. Ходаківський, Т.О. Зінчук, І.Г. Грабар.- Житомир : Вид-во «Житомирський національний агроекологічний ун-т», 2012. – 624 с.
14. Тарасевич В. М. Экономическая синергетика : Концептуальный аспект // Экономика і прогнозування.- 2002. – № 3. – С. 56-69.
15. Золотогоров В. Г. Экономика: Энциклопедический словарь. – Мн.: Интерпресссервис; Книжный дом, 2003. – С.498.
16. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 22 квітня 1993 р. № 3125-ХІІ : редакція від 13.06.2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
17. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2013 р. : в 2 ч. – Ч І.- К. : МФБ – АПУ. - К., 2013 – 978 с.
18. Аудит (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) : підручник / В. В. Немченко, О. Ю. Редько, К. О. Редько та ін.; за ред. проф. В. В. Немченка. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 340.